

R. Horselenberg, H. Merckelbach, H.F.M. Crombag & P.J. van Koppen (2002) Getuigen helpen herinneren. In: P.J. van Koppen, D.J. Hessing, H. Merckelbach & H.F.M. Crombag (red.), *Het recht van binnen: Psychologie van het recht* (pp. 445-464). Deventer: Kluwer

Getuigen helpen herinneren

*Robert Horselenberg
Harald Merckelbach
Hans F.M. Crombag
Peter J. van Koppen*

Op 21 november 1995 stapt Dirk V. met zijn ex-vrouw in een tweedeurs Ford Escort voor een bezoek aan een meubelzaak in Maassluis. Dirk zit achter het stuur, zijn vrouw op de achterbank. Na wat omzwervingen parkeert Dirk de auto op de Govert van Wijnkade en stapt uit. Zijn vrouw blijft in de auto achter. Plotse-ling komt de auto in beweging, belandt in het water van de Buitenhaven en zinkt vrijwel direct. De vrouw slaagt er niet in om de auto te verlaten en verdrinkt.

Dirk, inmiddels verdacht van moord, ontkent dat hij zijn ex-vrouw, met wie hij reeds geruime tijd een problematische relatie onderhield, omwille van een aanzienlijke levensverzekering om het leven had gebracht. Ofschoon zijn verklaringen omtrent het doel van de autorit tegenstrijdig zijn, blijft Dirk volhouden dat hij niet heeft opgemerkt dat de auto de kade afrolde. De politie denkt daar anders over. Zo bleken de deuren van de auto op slot en stonden de stoelleuningen rechtop, waardoor het voor de vrouw moeilijk, zo niet onmogelijk werd om de auto te verlaten. De auto, een automaat, bleek niet in de parkeerstand te staan, maar in de achterruit, wat er op zou kunnen wijzen dat de vrouw nog geprobeerd had de auto tot stilstand te brengen. Ernstiger was dat de politie bij Dirk thuis twee concepten voor rouwkaarten met daarop de naam van zijn ex-vrouw als overledene vond, alsook een tekst voor de toespraak bij haar graf, een ontwerp voor een bedankbrief aan de mensen van het crematorium, en een lijstje van mogelijke bestedingen van de verzekeringsuitkering. Zijn verklaring voor het bezitten van deze papieren luidde: ‘Ik ben begrafenisondernemer en ook een vakidoot; dan doe je dat soort dingen.’

Er was ook nog een getuige van de gebeurtenis, Teunis geheten. Teunis had op de kade aan de overkant van het water gestaan en de auto was hem opgevallen. Maar hij kon zich niet meer herinneren wat er daarna gebeurd was. Omdat de politie dat natuurlijk wél wilde weten, in het bijzonder waar Dirk stond op het moment dat de auto te water raakte, nam zij een klinisch psycholoog in de arm. Die bracht Teunis onder hypnose en liet hem zijn getuigenis nog eens vertellen. En toen kwam er uit dat Dirk, volgens Teunis, op het fatale moment aan de bestuurderskant naast de auto stond en roerloos toekeek hoe de auto in het water verdween. De rechtbank veroordeelde Dirk tot 12 jaar gevangenisstraf en daarbij speelde de onder hypnose verkregen verklaring van Teunis een belangrijke rol. In hoger beroep was die verklaring de inzet van een discussie die zich tot aan de Hoge Raad voortsleepte.

De Hoge Raad oordeelde uiteindelijk dat een ‘verklaring van [de] onder hypnose gehoorde getuige niet bruikbaar voor bewijs’ was.¹ Met dit arrest verwees de Hoge Raad de zaak terug naar het gerechtshof in Amsterdam, dat Dirk vervolgens vrijspak.²

Dit hoofdstuk heeft tot onderwerp de psychologische methoden waarvan de politie zich zou kunnen bedienen om het geheugen van getuigen op te frissen of te verbeteren. Het zal niemand verbazen dat deze methoden voor een belangrijk deel stammen uit de psychiatrie en psychotherapie. Daar leveren zij een bijdrage aan de behandeling van patiënten. Zijn zulke methoden ook bruikbaar als het om getuigen gaat?

De getuige en zijn³ geheugen

Nadat een misdrijf is gepleegd raakt de politie vaak geïnteresseerd in allerlei details die voor getuigen in het dagelijks leven te onbelangrijk zijn om te onthouden. Na een paar uur weten wij al niet meer wat de bakkersvrouw nu precies tegen ons zei, hoe de caissière bij de Albert Heijn eruitzag en welke auto er tegelijkertijd met ons tankte bij het benzinstation. Misschien hebben we al die dingen wel nooit geweten omdat wij ze niet hebben opgemerkt, laat staan belangrijk genoeg vonden om ze in ons geheugen op te slaan. En toch is dat soort gegevens van potentieel belang in getuigenverklaringen. Zowel in civiele als in strafzaken zijn getuigenverklaringen het meest voorkomende bewijsmiddel. Sterker nog, veel juridische beslissingen worden uitsluitend genomen op grond van getuigenbewijs, een stand van zaken die wel ‘the tyranny of the eyewitness’⁴ is genoemd. Om die reden is het van belang dat getuigenverklaringen zo accuraat en volledig mogelijk zijn.⁵

Getuigen zijn mensen die ‘erbij’ waren en op een later tijdstip aan politieambtenaren of rechters vertellen wat zij gezien en gehoord hebben *voor zover zij zich dat kunnen herinneren*. In dat laatste zit het probleem: vaak wil de verhoorder meer weten dan de getuige zich kan herinneren. Dan kan die verhoorder grijpen naar methoden om het geheugen van de getuige een handje te helpen. Niet elke methode is echter even geschikt als het om waarheidsvinding gaat. Voordat we aan een kritische bespreking van zulke methoden toekomen, staan we kort stil bij het geheugen.⁶

Geheugenprocessen worden gewoonlijk in drie stadia beschreven: het opslaan, vasthouden (retentie) en weer ophalen van geheugenmateriaal. In elk van die drie fasen is de informatie onderhevig aan interpretatie en verandering.

1. HR 17 maart 1998, NJ 1998, 798 (*Hypnoseverhoor*, m.nt. JR).
2. Tijdens de behandeling van de zaak bij het Amsterdamse Hof stond ook de volgende argumentatie ter discussie: De verklaring onder hypnose van Teunis moge dan door de Hoge Raad niet toegelaten zijn, maar Teunis legde daarna nog een verklaring af die zijn eerdere verklaring onder hypnose bevestigde. Van Koppen legde als getuigendeskundige aan het Hof uit dat problemen met verklaringen onder hypnose ook gelden voor latere verklaringen van dezelfde getuige over hetzelfde onderwerp. Zie daarover verderop in dit hoofdstuk.
3. Wij houden hier alleen gemakshalve het mannelijke geslacht aan.
4. R.N. Haber & Haber (2000).
5. Zie voor volledigheid en accuratesse van verklaringen ook hoofdstuk 20.
6. Zie voor een uitgebreide uitleg over het geheugen hoofdstuk 19.

Onderzoekers van het geheugen zeggen dat het geheugen niet reproductief is, zoals de computer- of videorecordermetafoor voor het geheugen suggereert, maar reconstructief. De waargenomen gebeurtenissen worden pas na interpretatie en bovendien nogal selectief in het geheugen opgeslagen. Tijdens de retentieperiode kan een getuige (a) vergeten wat hij heeft waargenomen, (b) informatie uit andere bron – post hoc informatie – aan zijn herinnering toevoegen, of (c) delen van het zelf waargenomene vervangen door informatie uit andere ervaringen. Als zo'n getuige vervolgens wordt aangemoedigd om herinneringen op te halen, moet men er rekening mee houden dat het resultaat ervan in belangrijke mate wordt bepaald door de manier waarop de ondervraging verloopt. Juist het moment van de ondervraging biedt velerlei mogelijkheden – in het bijzonder de mogelijkheden (b) en (c) – om een herinnering alsnog te vormen.

Herinneringen schieten ons niet zomaar te binnen: zij worden door één of andere prikkel opgewekt – in het Engelse jargon spreekt men van *retrieval cues*, een term waarvoor wij eigenlijk geen goede vertaling hebben.⁷ Een stem, een geur of een plaats zijn van die cues die plotseling een herinnering – gewild of ongewild – kunnen oproepen. Niet alle soorten cues zijn daarbij even werkzaam. Als men ze verdeelt in vier soorten – wat, wie, waar en wanneer – dan blijkt de cue 'wanneer' het minst werkzaam; de cue 'wie' het meest. De persoon met wie men een bepaalde gebeurtenis beleefde is kennelijk een sterkere cue om die gebeurtenis in de herinnering te roepen dan het noemen van het tijdstip waarop zij plaatsvond. Combinaties van zulke cues zijn werkzamer dan de cues afzonderlijk.

Herinneringen moeten met behulp van cues gezocht en bijeengezocht worden. Als dat in een concreet geval niet lukt, zeggen wij dat wij de desbetreffende gebeurtenis blijkbaar vergeten zijn. Als men daarentegen maar genoeg en vooral specifieke *retrieval cues* krijgt aangereikt, kunnen ook zeer oude herinneringen weer worden opgeroepen.⁸ Daarbij moet men zich natuurlijk wel afvragen of zo'n grote hoeveelheid *retrieval cues* een authentieke herinnering oproept of iets dat 'voelt' als een herinnering, maar in feite een onjuiste reconstructie (pseudo-herinnering) is. Een instructief voorbeeld biedt de studie van Hyman en collega's.⁹ Zij legden aan studenten een aantal gebeurtenissen voor. Het ging het om jeugdervaringen die de onderzoekers van de ouders van die studenten te weten waren gekomen. Tussen de *retrieval cues* van zulke herinneringen verstopten de onderzoekers ook een cue die verwees naar een door hen verzonden gebeurtenis. Deze fictieve gebeurtenis kwam er op neer dat de student als kind tijdens het spelen op een bruiloft een kom met *punch* had omgestoten, waarna de inhoud op de ouders van de bruid terecht kwam. De proefleiders ondervroegen de studenten enkele malen over de gebeurtenissen en vroegen om zo uitvoerig mogelijke beschrijvingen. De proefpersonen bleken aan ongeveer 84% van de authentieke gebeurtenissen herinneringen te hebben. Rond 20% van de proefpersonen bleek echter na twee ondervragingen ook scherpe herinneringen te krijgen aan de fictieve gebeurtenis. Hier waren kennelijk pseudo-herinneringen gecreëerd.

7. Aanknopingspunt komt nog het dichtst in de buurt. Zie hoofdstuk 19.

8. Wagenaar (1986).

9. Hyman, Husband & Billings (1995). Zie voor een replicatie Hyman & Pentland (1996), Hyman & Billings (1998) en Porter, Yuille & Lehman (1999).

Posthoc informatie

Bij het verhoren van getuigen vormen de gestelde vragen de *retrieval cues* voor de gezochte informatie. De in de vragen besloten informatie moet ervoor zorgen dat de daarmee in het geheugen verbonden overige informatie wordt opgeroepen. Hoe meer informatie er in de gestelde vragen besloten ligt, hoe gemakkelijker de getuige een herinnering kan reconstrueren. Maar ook: hoe meer informatie er in de gestelde vragen besloten ligt, hoe meer men zich moet afvragen van wie het door de getuige tenslotte gereconstrueerde verhaal afkomstig is. Dat plaatst ondervragers voor een dilemma. Wie vraagt: 'Vertel eens wat u op de avond van de 24e van verleden maand hebt meegemaakt,' biedt de getuige een neutrale, maar ook weinig werkzame *retrieval cue* aan. Wie vraagt: 'Weet u hoe die fatale vechtpartij in café Zeezicht begon?' verschaft de getuige een aanmerkelijk werkzamer *retrieval cue*, maar draagt tegelijkertijd ook kritische informatie over op de getuige, bijvoorbeeld dat aan het overlijden van een van de aanwezigen (volgens de ondervrager) een vechtpartij is voorafgegaan. Als de vechtpartij echt heeft plaatsgevonden, is er geen man over boord. Maar als de vechtpartij niet meer dan een opsporingshypothese is, dan kan zich een scenario ontvouwen dat zo mooi in de studie van Hyman en collega's werd gedemonstreerd. Het mechanisme achter dat scenario staat in de literatuur te boek als het post hoc informatie-effect en werd voor het eerst aangetoond door Elizabeth Loftus.¹⁰ In één van haar inmiddels klassieke studies kregen proefpersonen een serie dia's te zien waarop een auto was afgebeeld die betrokken raakte bij een ongeval nadat hij eerder stil had gestaan voor een stopbord. Na afloop werd aan de ene helft van de proefpersonen gevraagd wat er gebeurde nadat de auto was gestopt voor het stopbord. De andere helft kreeg de misleidende vraag voorgeschoteld wat er gebeurde nadat de auto was gestopt voor het voorrangsbord. Weer later werd gevraagd of de auto nu stopte voor een stopbord of voor een voorrangsbord. Het bleek dat in de laatste conditie het merendeel van de proefpersonen het niet bestaande voorrangsbord moeiteloos in hun geheugen had opgenomen.

Het is niet moeilijk te bedenken hoe post hoc informatie haar weg vindt naar de verklaringen van ooggetuigen. Niet alleen kan een getuige via andere getuigen of uit de krant informatie over het gebeurde vergaren, een deel van die informatie kan ook het product zijn van wat in de literatuur *collaborative storytelling* is genoemd.¹¹ Als mensen geconfronteerd worden met informatie die niet meer te verifiëren is en waar zij onzeker over zijn, dan laten zij hun zekerheid over wat er nu precies voorviel afhangen van andermans oordeel. Al pratend met andere getuigen wordt men het er onderling over eens wat er gebeurd *moet zijn*.

Het voorgaande impliceert dat niet alleen anderen de bron van post hoc informatie kunnen zijn, maar ook de getuige zelf: wat hij zelf heeft waargenomen en wat hij van anderen heeft gehoord, raakt vermengd met wat hij later op eigen kracht heeft bedacht of zich heeft voorgesteld.¹² Nu is het niet onmogelijk dat een getuige de verschillende bronnen waarop zijn getuigenverklaring berust keurig uit elkaar weet te houden – in het jargon spreekt men dan van *source moni-*

10. Loftus, Miller & Burns (1978).

11. Victor (1993) en Crombag (1999).

12. Loftus (1979).

toring.¹³ Aan de andere kant: Van veel van wat wij (denken te) weten, kunnen wij ons de bron niet meer herinneren. Men spreekt dan van bronamnesie. Dat doet zich vooral voor bij getuigen die wel degelijk kennis uit eigen waarneming van een incident hebben. Juist voor hen is het moeilijk om aanvullingen daarop uit andere bron – andere mensen, het eigen voorstellingsvermogen, de media – te onderscheiden van hetgeen zij zelf daadwerkelijk hebben waargenomen. Het oordeel over de bron van een herinnering laat zich relatief makkelijk op een dwaalspoor te brengen.

In het dagelijkse leven is het dikwijls van weinig belang om de bronnen van onze kennis helder uit elkaar te houden. Waar het ons meestal om gaat is dat onze kennis juist is. In juridische context is de bron van de kennis van getuigen echter van beslissende betekenis. In de eerste plaats omdat de wet een getuige slechts toestaat zich uit te laten over ‘feiten en omstandigheden, welke hij zelf waargenomen of ondervonden heeft.’¹⁴ Dit is het *de auditu*-verbod, waar wij ons overigens in de rechtspraak al lang niet meer strikt aan houden. Getuigen mogen weliswaar ook verklaren over wat zij van anderen gehoord hebben, maar van hen wordt dan wel verwacht dat zij dat erbij zeggen, opdat de rechter zich (te zijner tijd) tenminste een oordeel kan proberen te vormen over de geloofwaardigheid van de oorspronkelijke bron. Dat kan alleen als de getuige de bronnen van zijn informatie heeft bijgehouden, iets wat lang niet altijd zeker is.

De ‘waarneming’ van causale relaties

Getuigen zijn mensen die aan de politie vertellen wat er gebeurd is voor zover zij zich dat kunnen herinneren. Dat is een wat globale omschrijving. Politieambtenaren zijn dikwijls niet alleen geïnteresseerd in wat getuigen gezien en gehoord hebben, maar ook in wat die getuigen te vertellen hebben over hoe het kwam wat er gebeurde, over oorzaken en hun gevolgen. Maar causaliteit is niet iets wat je kunt zien. Een causale samenhang is iets dat afgeleid moet worden uit de omstandigheden. Aldus kunnen getuigen op een dwaalspoor worden gezet dat er in essentie uit bestaat dat getuigen hun herinneringen aanpassen aan de door de ondervragers gesuggereerde causaliteit. Mensen zijn geneigd overal causaliteit te zien: zij willen weten hoe de wereld in elkaar zit en waarom dat zo is. Die neiging is extra sterk bij ingrijpende en onverwachte gebeurtenissen en dat zijn de meeste delicten. Delicten hebben ook vaak grote gevolgen en dan zijn getuigen geneigd op zoek te gaan naar bijpassende grote oorzaken.¹⁵ Veronderstel dat er getuigen zijn van een incident waarbij een politieman een zwerver een politiebureau uitduwt. De zwerver komt ten val en overlijdt later. Veronderstel bovendien dat sommige getuigen op het moment waarop zij door de politie worden ondervraagd wél op de hoogte zijn van deze fatale afloop, maar anderen niet. De politie wil weten hoe hardhandig de agent de zwerver naar buiten heeft geduwd. Op grond van psychologisch onderzoek naar ‘causale waarneming’, mag verwacht worden dat de eerste groep getuigen een grotere oorzaak – gewelddadiger

13. M.K. Johnson, Hashtroudi & Lindsay (1993).

14. Art. 342 lid 1, Sv.

15. Richard E. Nisbett & Ross (1980).

optreden dus – rapporteert dan de tweede groep getuigen. En dat is dan ook wat er gebeurde in het geval dat in de media bekend werd als de Warmoesstraat-zaak in 1997.

Omissies en commissies in getuigenverklaringen

Wat mag verwacht worden van een techniek die het geheugen van getuigen moet verbeteren? Een 2 x 2 matrix helpt bij het beantwoorden van die vraag (zie tabel 1). Er zijn technieken die ertoe leiden dat getuigen minder vergeten en meer gaan verklaren. Maar wij willen natuurlijk dat die verklaringen ook stroken met de werkelijkheid. Laat ons aannemen dat zulks het geval is. In het vocabulaire van de signaal-detectie-analyse heet het dan dat het aantal omissies (vergeten) afneemt en het aantal correct positieven toeneemt (onthouden), en dat was de bedoeling. En toch is het misleidend om het succes van een techniek enkel af te leiden uit zo'n patroon. Er moet ook gekeken worden naar het aantal pseudo-herinneringen dat de techniek uitlokt en, daarmee samenhangend, de mate waarin getuigen zich realiseren dat ze geen herinneringen kunnen hebben aan dingen die niet gebeurd zijn. In signaaldetectie termen spreken we dan van respectievelijk commissies of vals-positieven en correct-negatieven. Een techniek die aanzet tot veel correct positieven, maar ook tot veel commissies is een techniek die per saldo niets oplevert. Van een goede techniek is pas sprake als een stijging van het aantal juiste herinneringen hand in hand gaat met een constant of zelfs afnemend aantal commissies.

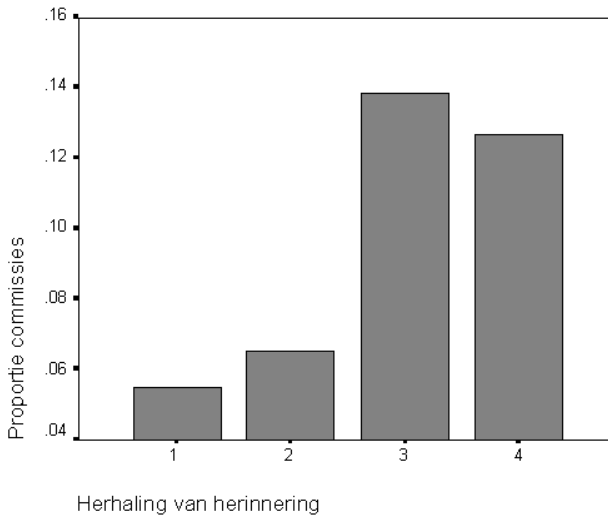
Tabel 1: De 4 mogelijke effecten van geheugen-verbeterende technieken.

Techniek	Werkelijkheid	
	Wel gebeurd	Niet gebeurd
Wel verklaard door getuige	Correct (positief)	Vals-positief (commissie)
Niet verklaard door getuige	Vals-negatief (omissie)	Correct (negatief)

Dat is allemaal nogal abstract en daarom geven we een concreet voorbeeld dat we ontleen aan een recent experiment van één van ons.¹⁶ Enkele tientallen studenten waren getuige van een incident waarbij een handlanger van de proefleider een scène veroorzaakte. Na afloop werd de studenten gevraagd zo precies mogelijk op te schrijven wat zij gezien hadden. Nadat zij dat gedaan hadden, werd hen gezegd dat het heel goed mogelijk was dat er nog nieuwe herinneringen over het incident naar boven zouden komen. En andermaal werden zij uitgenodigd om hun herinneringen op papier te zetten. Die procedure werd vervolgens nog twee keer herhaald. Het aandringen op meer herinneringen had schijnbaar succes, want bij elke nieuwe ronde rapporteerden proefpersonen wel nieuwe en bovendien juiste herinneringen. Er was dus sprake van een toename in het aantal correct-positieven. Maar ook het aantal onjuiste herinneringen – commissies derhalve – nam onder invloed van de uitgeoefende druk toe (zie

16. I. Candel, Merckelbach, Van Bergen & Kuijpers (in voorbereiding).

figuur 1). De proportie commissies steeg van 5 naar 13%, wat in rond Nederlands betekent dat uiteindelijk ongeveer 1 op de 8 nieuwe herinneringen onjuist was.¹⁷

Figuur 1. Proportie commissies neemt toe als proefpersonen onder druk worden gezet om met meer herinneringen voor de dag te komen.

Verhoren

Een goed verhoor bevat *cues* die de getuige aanmoedigen zich meer te herinneren, maar dan wel zo dat de kwaliteit van de herinnering er niet onder lijdt. De gebruikelijk politieverhoren voldoen daar niet altijd aan, ondanks de uitvoerige aandacht hiervoor in de opleiding.¹⁸

Fisher en zijn collega's vonden dat een *typisch* verhoor er als volgt uitziet.¹⁹ Men begint met een enkele open vraag en gemiddeld 7 seconde nadat de getuige met een antwoord begonnen is, wordt hij al onderbroken door vragen omtrent een specifiek detail. Dat gebeurt vaak net als de getuige toe is aan het meest relevante deel van zijn verklaring. Zulke vragen verstoren dan de gedachtegang van de getuige en leiden de getuige af van allerlei pogingen om herinneringen op te halen en onder woorden te brengen. Als de getuige op de vraag naar zo'n detail het antwoord niet weet, werkt dat ontmoedigend en heeft hij moeite om de draad weer op te pakken. Het middendeel en slotstuk van het typische verhoor bestaan zodoende vooral uit gesloten vragen, waarop de getuige met 'ja' of 'nee' moet antwoorden. Misschien nog belangrijker is de afwezigheid

17. Dit fenomeen staat in de literatuur bekend onder de naam *output-order-effect*.

18. Zie bijvoorbeeld Projectgroep Recherche Basis Cursus (1988) en Projectgroep Recherche Basis Cursus (1989).

19. R.P. Fisher, Geiselman & Raymond (1987).

van stiltes, die de getuige de gelegenheid zouden kunnen geven zich scènes van het misdrijf weer voor de geest te halen.

Kan de kwaliteit van verhoren verbeterd worden? Ja, dat kan. Een voorbeeld is het standaardgetuigenverhoor.²⁰ Deze methode wordt sinds 1990 aan rechters in Nederland onderwezen en wordt ook door de *British Home Office Memorandum of Good Practice* aanbevolen.²¹ De kern ervan bestaat uit het achterwege laten van iedere vorm van beïnvloeding en, zoals de naam al doet vermoeden, op een gestandaardiseerde wijze horen van de getuige. Een standaardgetuigenverhoor begint met uitleg over doel en werkwijze van het verhoor, waarna de getuige wordt verzocht om een globaal beeld te schetsen van wat hij heeft meegemaakt. Pas als dit verhaal helemaal verteld is, gaat men over naar de volgende fase waarin de verhoorder open vragen stelt, enkel naar aanleiding van hetgeen de getuige eerder zei. Ook worden er in deze fase vragen gesteld over de omstandigheden waaronder de gebeurtenis plaats vond. Pas daarna informeert de verhoorder naar onderwerpen die nog niet door de getuige ter sprake zijn gebracht, maar wel relevant zijn voor de verhoorder. Nooit valt de verhoorder de getuige in de rede, maar neemt zoveel mogelijk een luisterhouding aan. Zo moet een optimale verstandhouding tussen verhoorder en getuige ontstaan, waarbij de getuige volop de gelegenheid krijgt om zijn eigen verhaal te doen.²²

Naast het standaardgetuigenverhoor bestaan er andere technieken om getuigen te helpen herinneren. Zo worden geleide herinnering, het cognitieve interview of hypnose in meer of mindere mate door rechters gebruikt. Nog niet zo lang gelden is daar de zogenaamde Zwolse verhoormethode bijgekomen. En tenslotte is er ook de al wat oudere, zij het in ons land nauwelijks gebruikte, narcoanalyse. Over deze methoden handelen de volgende paragrafen.

Geleide herinnering

Geleide herinnering is een methode waarbij de getuige wordt gevraagd om zich in gedachten het beeld van het incident voor ogen te halen, waarna de verhoorder de getuige met open vragen door het beeld probeert te loodsen. Hieraan gaan twee stappen vooraf. De eerste stap is dat de getuige op zijn gemak wordt gesteld; de tweede dat aan de getuige wordt gevraagd eerst een algemene beschrijving van de gebeurtenis te geven. Zo krijgt de verhoorder een indruk van de context van de gebeurtenis en dat verschaft hem een beginpunt voor de geleide herinnering. Pas dan wordt de getuige gevraagd de ogen te sluiten en zijn aandacht op het beginpunt te richten. De vragen die vervolgens door de verhoorder worden gesteld, zijn gespecificeerd. Ze zijn bedoeld om het verloop van het verhoor te structureren: 'Loop nu wat verder', 'Stop', 'Wat zie je nu?' Alle vragen zijn open en in de tegenwoordige tijd ('Hoe ziet hij eruit?') en hebben betrekking op wat de getuige op dat moment voor zich zegt te zien. Een belang-

20. Deze term is verwarrend. Standaard verwijst hier niet naar typisch, maar naar gestructureerd.

21. Zie Van den Adel (1997).

22. Köhnken (1995).

rijk kenmerk van geleide herinnering is – als tenminste volgens de regelen der kunst wordt gewerkt – de afwezigheid van enige vorm van beïnvloeding of andere vormen van suggestie.²³

Het verschil met een standaardgetuigenverhoor is, dat sterk geleund wordt op de context, een werkwijze die in de geheugenliteratuur bekend staat als *context reinstatement*.²⁴ Geleide herinnering zou in het bijzonder van waarde kunnen zijn bij getuigen die direct na een gebeurtenis worden gehoord.²⁵ Is een getuige al eerder gehoord, of heeft hij zelf al erg zijn best gedaan om zich alles te herinneren, dan voegt deze techniek niets toe.²⁶

Geleide herinnering lijkt een bruikbare methode. Zo pasten Malpass en Devine²⁷ haar toe bij proefpersonen die een dader moesten identificeren. Bij geleide herinnering konden proefpersonen dat significant beter, een bevinding die nogmaals werd bevestigd door Shapiro en Penrod²⁸, maar die overigens weer werd tegengesproken door Memon.²⁹ Thiecke en collega's vergeleken geleide herinnering met het standaardgetuigenverhoor en vonden dat beide methoden evenveel correcte details en commissies opleveren. Wellicht heeft dit te maken met het feit dat zij geleide herinnering niet vergeleken met een *typisch* verhoor, maar met een standaardgetuigenverhoor, waarbij verhoorders aanzienlijk beter getraind waren. Bovendien bleek uit dit onderzoek dat veel getuigen die werden verhoord met een standaardgetuigenverhoor, spontaan *context reinstatement* toepasten.

Bezien wij deze techniek nog wat gedetailleerder. Om te beginnen valt of staat zij met de kwaliteiten van de verhoorder.³⁰ Een getuige doeltreffend door zijn herinneringen loodsen vereist veel vaardigheid van de verhoorder. Bij deze methode wordt veelvuldig gebruik gemaakt van *imagineren* ('Stel je voor dat je weer ...'). Dat is echter niet zonder gevaar want het kan leiden tot *confidence inflation*. Wij geven een voorbeeld. Veronderstel dat men iemand bij een eerdere gelegenheid vroeg of hij bepaalde gebeurtenissen (bijvoorbeeld verdwalen in een bos, of honderd gulden op staat vinden) voor zijn 10^e levensjaar heeft meegemaakt. Een aantal dagen later vraagt men de persoon opnieuw om toch nog eens goed na te denken over een gebeurtenis waarvan hij eerder beweerde dat die geen deel uitmaakt van zijn autobiografie. Terwijl de persoon doende is zich dit voor te stellen – bezig is met imagineren – probeert men hem met enkele vragen door de door de vraag opgeroepen voorstelling heen te gidsen: 'Waar zou u gestaan kunnen hebben?', 'Wat voor weer zou het kunnen zijn?' Vervolgens vraagt men andermaal of de gebeurtenis de ondervraagde daadwerkelijk is overkomen. Nu is de kans groot dat de ondervraagde de waarschijnlijkheid van de

23. Thiecke, Sijlbing & Jackson (1996).

24. Met *context reinstatement* wordt bedoeld dat herinneringen worden opgehaald door nadrukkelijk stil te staan bij de context van de gebeurtenis. Dat zou het best kunnen gebeuren door met de getuige daadwerkelijk terug te gaan naar de plaats waar de gebeurtenis zich voltrok.

25. Malpass (1996).

26. Thiecke, Sijlbing & Jackson (1996).

27. Malpass & Devine (1981b).

28. P.N. Shapiro & Penrod (1986).

29. Memon (1985).

30. Memon & Higham (1999).

geïmagineerde gebeurtenis aanzienlijk hoger inschat. Deze toegenomen waarschijnlijkheid wordt 'imaginatie-inflatie' genoemd.

Naar dit verschijnsel is op enige schaal onderzoek gedaan.³¹ Daaruit bleek dat imagineren inderdaad leidt tot imaginatie-inflatie en zelfs tot het optreden van commissies. Het effect wordt versterkt als de oefening meer malen en onder druk (van een proefleider of van een valse getuige) wordt uitgevoerd.³² Het effect is echter minder drastisch naarmate de te imagineren gebeurtenis minder past binnen iemands autobiografie.³³

Het imaginatie-inflatie-effect heeft natuurlijk alles te maken met bronverwarring. Als tijdens het imagineren mensen levendige fantasieën over een gebeurtenis krijgen, kan dat ertoe leiden dat zij zulke fantasieën voor 'echte' herinneringen gaan houden. En hoewel de studie van Thiecke en collega's suggereert dat geleide herinnering niet meer commissies oplevert dan het standaardgetuigenverhoor, is deze kwestie nog te weinig onderwerp van systematisch onderzoek geweest om dat oordeel over te nemen. Het verschijnsel van imaginatie-inflatie zelf is inmiddels wel voldoende gedocumenteerd en dat is de reden waarom wij, in afwachting van verder onderzoek, de methode van geleide herinnering voor riskant houden.

Het cognitieve interview

In oktober 1999 publiceerde het *U.S. Department of Justice* het eerste nationale handboek voor het verzamelen en veilig stellen van getuigenverklaringen met de klinkende titel *Eyewitness Evidence: A Guide for Law Enforcement*.³⁴ In deze *Guide* worden aanbevelingen gedaan op basis van alle, op dat moment, beschikbare informatie over getuigenverhoren. Een van de aanbevelingen handelt over het gebruik van het cognitieve interview.

Het is voor deze verhoormethode van groot belang, zo zegt de *Guide*, dat de verhoorder een goede verstandhouding probeert op te bouwen met de getuige.³⁵ Als dat lukt, kunnen er vier strategieën ingezet worden om geheugenprestaties te verbeteren. Allereerst roept men de mentale en persoonlijke context van de gebeurtenis op bij de getuige. Tevens wordt de getuige aangemoedigd alles te vertellen, hoe perifeer of onbelangrijk een detail ook mag lijken. Verder moet de

31. Sinds de oorspronkelijke studie van Garry, Manning, Loftus & Sherman (1996) volgden vele succesvolle replicaties. Zie voor een overzicht Garry & Polaschek (2000).

32. Goff & Roediger (1998), Loftus (1993) of Hyman & Pentland (1996). De laatst genoemde auteurs lieten overigens ook zien dat de instructie 'er nog eens goed over na te denken' bij 9% van de proefpersonen leidde tot commissies.

33. S.J. Sherman, Gialdini, Schwartzman & Reynolds (1985).

34. Technical Working Group for Eyewitness Evidence (1999).

35. De nadruk die de voorstanders van het cognitieve interview leggen op de vertrouwensband met de getuige doet soms wat therapeutisch aan en roept associaties op met Carl Rogers' *unconditional acceptance*.

gebeurtenis zowel vooruit als in omgekeerde volgorde worden verteld. En ten slotte moeten bij het beschrijven van de gebeurtenis verschillende perspectieven worden ingenomen.³⁶

Het cognitieve interview en geleide herinnering hebben enkele kenmerken met elkaar gemeen. Bij beide probeert men de getuige in een toestand van verhoogde concentratie te brengen, bijvoorbeeld door hem te vragen de ogen te sluiten. En beide gebruiken *context reinstatement* als uitgangspunt, bijvoorbeeld door op zichzelf irrelevante externe details als het weer en het tijdstip van de dag ook in de herinnering te laten terugroepen. De bedoeling is de getuige te stimuleren om zoveel mogelijk *retrieval cues* te mobiliseren. Die aanpak lijkt een rechtvaardiging te vinden in het fenomeen van *state dependent memory*, dat inhoudt dat mensen zich gebeurtenissen het best blijken te herinneringen wanneer zij daarover ondervraagd worden onder omstandigheden die sterk lijken op de omstandigheden waaronder de gebeurtenis plaatsvond.³⁷ Zowel het cognitieve interview, als geleide herinnering zou men virtuele vormen van *state dependent memory* kunnen noemen.

De techniek van de geleide herinnering en het cognitieve interview verschillen ook op een aantal punten. Zo is het cognitieve interview minder gericht op het verkrijgen van specifieke informatie, wordt het verloop minder bepaald door de verhoorder, eerder door de getuige, en wordt er gebruik gemaakt van meerdere geheugenstrategieën.

Is het cognitieve interview, zoals de *Guide* beweert, inderdaad een goed instrument om getuigen te horen? Op basis van een zogenaamde meta-analyse³⁸ kwamen Köhnken en collega's tot de conclusie dat een cognitief interview, in vergelijking met allerlei andere verhoormethoden, 41% meer correcte informatie oplevert en tegelijkertijd slechts een kleine toename van het aantal commissies veroorzaakt. Verder bleek uit deze studie dat het cognitieve interview effectiever was bij volwassenen dan bij kinderen. Volgens Köhnken en collega's is het succes van het cognitieve interview niet enkel gebaseerd op binnen de muren van het psychologisch laboratorium geënceneerde delicten (zogenaamde *mock crimes*). Ook de toepassing ervan op echte getuigen en echte delicten zou meer geheugenmateriaal en relatief weinig commissies opleveren.

Er is echter ook kritiek op de methode van het cognitieve interview. Zo vergt het veel tijd en energie van de verhoorder.³⁹ Daarnaast is het onduidelijk wat de effecten zijn van deze verhoormethode op daderidentificatie. Sommige studies laten zien dat de accuraatheid van zo'n identificatie afneemt na een cognitief interview,⁴⁰ terwijl andere studies juist geen effect⁴¹ of een verbetering⁴² rapporteren. Dit is een belangrijke kwestie omdat het niet onmogelijk is dat een getuige

36. Zie voor een uitgebreide beschrijvingen van het cognitieve interview in deze vorm R.P. Fisher & Geiselman (1992) en Memon & Köhnken (1992). Zie Köhnken (1995) speciaal over verhoren van volwassenen en Bull (1995) over het verhoren van kinderen.

37. Eric Eich (1989).

38. Köhnken, Milne, Memon & Bull (1999). Wat een meta-analyse is, wordt kort uitgelegd in hoofdstuk 53.

39. Bijvoorbeeld Keibell, Milne & Wagstaff (1999) maar ook E.W. Mello & Fisher (1996).

40. Finger & Pezdek (1999).

41. R.P. Fisher, Quigley, Brock, Chin & Cutler (1990) of Gwyer & Clifford (1997).

42. Brandimonte, Schooler & Gabbino (1997), Fallshore & Schooler (1995b) of Köhnken, Schimossek, Aschermann & Höfer (1995).

eerst wordt onderworpen aan een cognitief interview en daarna wordt gevraagd om in een Oslo-confrontatie de verdachte aan te wijzen. Meer onderzoek is nodig om uitsluitel te krijgen over de effecten van het cognitieve interview op daderidentificatie. Daarbij zouden de voor- en nadelen ervan moeten worden afgezet tegen die van het standaardgetuigenverhoor.

Ook bestaat bij het cognitieve interview het gevaar van imaginatie-inflatie. Hoewel de getuige niet nadrukkelijk gevraagd wordt om zich een voorstelling te maken en er niet gestuurd wordt door de verhoorder, blijft een nadelig effect van *context reinstatement* het oncontroleerbare karakter van het door de getuige opgeroepen beeld. Het oproepen van de context is feitelijk niets anders dan een verkapte imaginatie-opdracht. De ‘rapporteur alles’-instructie tijdens het cognitieve interview versterkt dit nog eens.

Zwolse verhoormethode

In november 2000 verscheen in het *Algemeen Politieblad* een artikel waarin een tijdsbesparende verhoormethode werd geïntroduceerd, de zogenaamde Zwolse verhoormethode. Bij deze methode wordt aan hoofdzakelijk jeugdige getuigen en verdachten gevraagd om hun verhaal in opstelvorm chronologisch op te schrijven. Dat gebeurt in groepsverband, maar het is uitdrukkelijk verboden is om tijdens het schrijven met elkaar te praten. Zodra de verhalen op papier staan, leest de politieambtenaar die door, waarna voorkomende tegenstrijdigheden schriftelijk aan verdachten en getuigen worden voorgehouden. Leemten in het opstel dienen dan te worden aangevuld, waardoor een definitieve verklaring ontstaat.

Het artikel in het *Algemeen Politieblad* prijst de techniek aan als een methode waarbij de druk op de getuige minimaal is, de verklaring geheel van de getuige zelf afkomstig is, inconsistenties direct kunnen worden opgehelderd en in korte tijd veel verklaringen worden verkregen. ‘Een genot om te zien en een mooie ervaring,’ zo heet het.⁴³ Voorts benadrukt het artikel dat het om een techniek gaat die, anders dan de Zaanse verhoormethode, wèl is toegestaan.

Wij zijn minder enthousiast over de Zwolse verhoormethode. Voordat wij uitleggen wat onze reserves zijn, moet eerst worden vastgesteld dat de Zwolse verhoormethode treffende parallellen vertoont met wat in de psychotherapie *journaling*⁴⁴ heet. Bij *journalings* schrijft de patiënt over wat hij denkt dat er in zijn leven is gebeurd. Tijdens het componeren van een goed verhaal ontstaat veelal een heldere, causale samenhang en retorische wendingen zijn daarbij niet zeldzaam. Therapeutisch mag daar weinig tegen zijn, het product hoeft niet in ieder opzicht te sporen met de feiten. Dat is een probleem wanneer het om waarheidsvinding gaat.

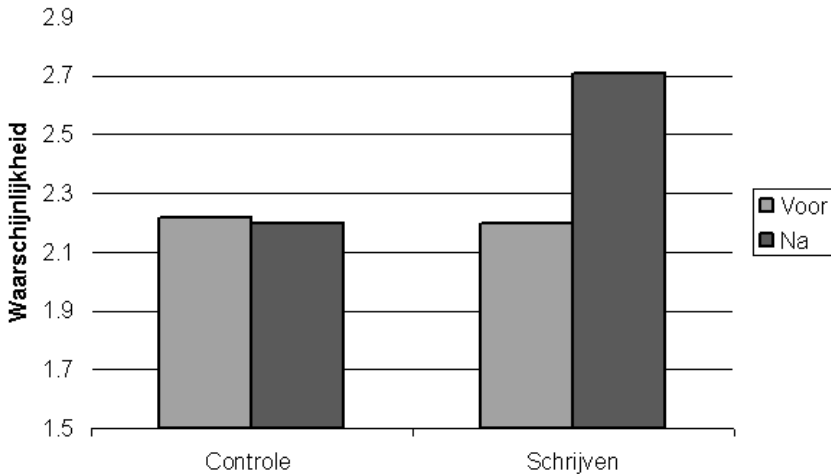
In eigen onderzoek lieten we gewone proefpersonen een goed verhaal schrijven over een verzonnen gebeurtenis.⁴⁵ Meer nog dan in de gebruikelijke imaginatie-experimenten die wij eerder beschreven, bleek het schrijven een inflatoir effect te sorteren in die zin dat na afloop de schrijvers de gebeurtenissen voor

43. Vermaas (2000, p. 15).

44. S. Brandon & Boakes (1999).

45. Horselenberg, Merckelbach, Muris, Rassin, Sijsenaar & Spaan (2000, experiment 2).

waarschijnlijker gingen houden (zie figuur 2). Dat duidt erop dat *journaling* en dus ook de Zwolse verhoormethode de potentie hebben om commissies uit te lokken. De oudere sociaal-psychologische literatuur over cognitieve dissonantie leert ons waarom dat zo is:⁴⁶ als mensen op de een of andere manier ertoe gebracht kunnen worden om dingen op te schrijven die niet kloppen, dan ontstaat dissonantie. Dat is een onaangenaam gevoel waaraan op twee manieren een einde kan worden gemaakt. Een manier bestaat eruit dat men het papier met de onjuistheden vernietigt. Maar als dat papier inmiddels in handen is van een therapeut, onderzoeker, dan is enkel nog de tweede weg beschikbaar en dat is dat men zijn herinnering alsnog in overeenstemming brengt met die onjuistheden. Schrijven over wat er gebeurd zou kunnen zijn kan zodoende robuuste commissies opleveren. De Canadese psycholoog Spanos zegt er dit over: 'One factor that probably helps patients to define their memories as real involves encouraging them to take concrete behavioral steps that heighten their commitment to the reality of their 'memories'. A simple and relatively subtle means for achieving such commitment involves encouraging patients to write their 'memories' down. (...) Writing the beliefs and showing the writing to others (e.g., the therapist) make those beliefs public. Once such a permanent public record is created, people experience pressure to behave (and believe) in a manner consistent with the record they created.'⁴⁷ Wat voor patiënten geldt, geldt ook voor getuigen. Om die reden achten wij de Zwolse verhoormethode risikant.

Figuur 2. Waarschijnlijkheid van een gebeurtenis neemt toe na 1 schrijfopdracht.

46. A.R. Cohen (1962).

47. Spanos (1996, p. 100).

Forensische hypnose

Forensische hypnose deed – voor zover wij weten – in ons land haar intrede in de jaren 70 van de vorige eeuw. Vanaf 1977 zou ‘de zenuwarts en psychotherapeut H.H. Kloos te Huizen [...] op verzoek van justitie- en politieautoriteiten een groot aantal getuigen in opsporingszaken van gepleegde ernstige misdrijven [...] met behulp van hypnose verhoord hebben,’ zo meldt Knibbeler.⁴⁸ Niet lang daarna schreven Goltstein, Heijboer en O’Breen dat zij de Werkgroep Forensische Hypnose hadden opgericht, die zich ten doel stelt ‘het uitdiepen en perfectioneren van methoden op dit gebied.’⁴⁹ Weliswaar haasten de auteurs zich op te merken dat hypnose ‘geen middel is om de waarheid te vinden’, maar op dezelfde bladzijde zeggen zij ook: ‘In het algemeen kan men stellen dat de in hypnose opgeroepen herinneringen gedetailleerder zijn dan buiten hypnose.’

De gedachte dat hypnose het geheugen kan verbeteren, is oud.⁵⁰ De claim is vele malen voorwerp van onderzoek geweest en even zovele malen op grond van onderzoek verworpen. In 1933 was het Clark Hull die na een omvangrijke reeks experimentele studies tot de conclusie kwam: ‘The experimental evidence shows rather definitely that recently acquired memory material is recovered no better in hypnosis than in the waking state [...]’.⁵¹ Integendeel, hij omschrijft hypnose als ‘heightened susceptibility to prestige suggestion’ en even later als ‘generalized hypersuggestibility.’⁵² Hyper-suggestibiliteit is, dunkt ons, niet een eigenschap van getuigen die te waarden valt.

Nadat Marilyn Smith 50 jaar later in een overzicht van de op dat moment beschikbare literatuur eveneens tot de conclusie was gekomen dat ‘controlled laboratory studies have consistently failed to demonstrate any hypnotic memory improvement’,⁵³ bevestigde in 1996 de Canadese hypnose-specialist Nicholas Spanos nogmaals de inmiddels 63 jaar oude conclusie van Hull: ‘The bulk of evidence fails to support the hypothesis that hypnotic procedures do anything to improve memory, and, under at least some circumstances, such procedures may make people overconfident about incorrectly remembered events.’⁵⁴

Hypnose levert dus niet meer correcte herinneringen op, terwijl het wél aanzet tot commissies. Een experiment van Sanders en Simmons illustreert dit treffend.⁵⁵ Zij toonden hun proefpersonen een film over een tasjesrover in actie. Een week later moesten de proefpersonen de dader in een *line-up* (Oslo-confrontatie) identificeren. Een deel van hen was daarbij onder hypnose, een andere deel niet. In de controlegroep slaagden 40% van de proefpersonen daarin, maar onder hypnose zakte dat percentage naar 14%. Droeg een onschuldige tijdens de Oslo-confrontatie de jas van de tasjesrover, dan identificeerde 30% van de

48. Knibbeler (1985).

49. Goltstein, Heijboer & O’Breen (1986). Voor de volledigheid melden wij dat ook België specialisten kent die zeggen bedreven te zijn in de forensische hypnose. Zie hierover De Pauw (1999).

50. Laurence & Perry (1988).

51. Hull (1933, p. 127).

52. Hull (1933, p. 391).

53. M.C. Smith (1983, p. 387).

54. Spanos (1996, p. 94).

55. Sanders & Simmons (1983).

gehypnotiseerde proefpersonen hem als de dader, terwijl slechts 13% van de controleproefpersonen zich daardoor liet misleiden.

Getuigen van tevoren waarschuwen dat zij onder hypnose bevattelijk zijn voor commissies laat weliswaar het aantal personen met zulke commissies afnemen, maar het fenomeen verdwijnt niet geheel. In een studie van Green en collega's⁵⁶ werd gevonden dat zelfs na uitdrukkelijke waarschuwingen behoorlijk wat proefpersonen met confabulatorische herinneringen kwamen aanzetten als hen onder hypnose werd gevraagd om terug te denken aan 'de vorige week, toen je 's nachts een keer wakker werd: I want you to tell me whether you can hear some loud noises.' In de gewaarschuwde groep kon 1 op de 3 proefpersonen onder hypnose zo'n hard geluid beschrijven. In de niet gewaarschuwde groep haalde zelfs 75% van de proefpersonen onder hypnose levendige herinneringen op aan het geluid.

In de Verenigde Staten werden de uitkomsten van dit soort onderzoek lange tijd genegeerd. Daar wierp een kleine groep van politieambtenaren zich op als specialisten in de forensische hypnose en in de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw trainden zij duizenden collega's in dit soort werk. De hypnose-experts hielden hun collega's voor dat het menselijk geheugen vergelijkbaar is met een reusachtige videotape, die veel ervaringen, ook op een onbewust niveau, opslaat en dat hypnose een uitstekend middel is om die ervaringen weer voor het bewustzijn toegankelijk te maken. Een van de paradevoorbeelden waarop de specialisten zich beriepen, was de *Chowchilla kidnapping case*.⁵⁷ Het geval speelde zich af in de zomer van 1976. Drie gemaskerde en gewapende mannen ontvoerden een groep schoolkinderen en gebruikten daarbij verschillende vluchtauto's. Een belangrijke getuige was de chauffeur van de schoolbus waaruit de kinderen waren ontvoerd. Deze Ed Ray werd onder hypnose gebracht en kon zich vervolgens het kenteken van één van de vluchtauto's herinneren, aldus de propagandistische versie van dit verhaal. De feitelijke toedracht is minder prozaïsch. Onder hypnose herinnerde Ray zich twee kentekens: één bleek volkomen verkeerd en het andere bleek slechts ten dele overeen te komen met het echte kenteken.⁵⁸ Dat deel dat correspondeerde met het echte kenteken wist Ed Ray zich ook al vóór de hypnose te herinneren.

Wie een betrouwbare verklaring wil verkrijgen moet een getuige juist *niet* onder hypnose verhoren: de herinnering wordt er niet beter van, de kans op de vorming van pseudo-herinneringen (commissies) door al dan niet bewuste suggestie van de ondervrager is aanzienlijk en liegen is onder hypnose ook al niet uitgesloten. De laatste twee zaken worden trouwens niet alleen door Spanos beweerd,⁵⁹ maar – *mirabile dictu* – ook door de oprichters van de Werkgroep Forensische Hypnose, hoewel een van hen elders wél zegt dat 'het normgevoel' in hypnose 'veel sterker aanwezig is,' een mededeling waarvoor hij geen bron noemt.⁶⁰

De mythe van de geheugenverbeterende hypnose heeft niet nagelaten om, zowel in ons land als daar buiten, de justitiële autoriteiten in grote verwarring te

56. J.P. Green, Lynn & Malinoski (1998).

57. In die zin Churchill (1997).

58. Zie voor een uitvoerige analyse van dit voorbeeld Laurence & Perry (1988).

59. Spanos (1996, p. 38).

60. Heijboer (1985, p. 335).

brengen. In de Verenigde Staten was het eerst de *hypnotically refreshed testimony* die voor verwarring zorgde.⁶¹ Oordeelde de rechter in sommige staten, bijvoorbeeld Californië, dat 'a previously hypnotized witness [is] wholly incompetent to testify on any matters dealt with while under hypnosis,'⁶² in andere staten, bijvoorbeeld New Jersey, achtte de rechter zulke getuigenverklaringen wél toelaatbaar, zij het dat aan de wijze waarop zij verkregen waren strikte eisen werden gesteld.⁶³ Vervolgens werden rechtbanken in dat land geconfronteerd met een vloedgolf van zaken waarin veelal onder hypnose opgedane *recovered memories* een rol speelden, een onderwerp waarover hoofdstuk 25 van dit boek handelt en dat wij hier daarom onbesproken laten.

In ons eigen land namen de zaken een wending die lijkt op die in de Amerikaanse staat New Jersey. Blijkbaar geïnspireerd door de oprichting van de Werkgroep Forensische Hypnose vaardigde de Minister van Justitie in 1983 richtlijnen uit voor het gebruik van forensische hypnose.⁶⁴ Verhoren onder hypnose (1) mag alleen in ernstige strafzaken, die met de gebruikelijke rechemethoden zijn vastgelopen; (2) dient te geschieden door 'een deskundig hypnotiseur' en buiten aanwezigheid van ieder ander; (3) waarbij de officier van justitie achteraf wordt ingelicht over de inhoud; (4) die alleen gebruikt mag worden als aanwijzing ten behoeve van de opsporing; en (5) slechts met toestemming van de getuige in het strafproces mag worden gebruikt. (6) Bovendien moet de getuige voor het hypnoseverhoor van deze voorwaarden op de hoogte worden gesteld. Met het uitgeven van deze richtlijnen wekte de minister de indruk dat hypnose een bruikbaar opsporingsmiddel kan zijn.

In datzelfde jaar verzocht een verdachte van doodslag om te zijner ontlasting onder hypnose verhoord te worden. De gedachte daarbij moet zijn geweest dat een onder hypnose gedane ontkenning geloofwaardiger zou zijn dan de eerdere ontkenning, omdat de herinnering aan het gebeurde dan beter zou zijn en omdat de verdachte geacht werd onder hypnose niet te kunnen liegen. Met dat voorstel stemde het hof in, een besluit waarmee vervolgens ook de Hoge Raad instemde. Weliswaar was de Hoge Raad van mening dat 'niet kan worden gezegd dat onder hypnose gegeven verklaringen van verdachte in volle vrijheid zijn gegeven,' maar nu die verklaring slechts tot ontlasting van verdachte was aangevoerd, mocht 'hij er aanspraak op maken dat het Hof de inhoud in zijn oordeelsvorming betreft, met inachtneming van de behoedzaamheid die geboden is bij de waardering van de overtuigende kracht.'⁶⁵ Dit arrest wekt de indruk dat ook de Hoge Raad het niet voor onmogelijk houdt dat een verhoor onder hypnose meer of betere informatie zal opleveren dan een gewoon verhoor; een verhoor van een verdachte onder hypnose staat slechts op gespannen voet met art. 29 lid 1 Sv.

Dit standpunt van de Hoge Raad leek te impliceren dat een verhoor onder hypnose van getuigen wel degelijk nuttig kan zijn en in ieder geval toegestaan is. Sindsdien worden in ons land getuigen af en toe onder hypnose gehoord. Zo werd bijvoorbeeld in 1993, in de zaak die bekend staat als de Maastrichter Carna-

61. Grisham (1987).

62. *People v. Shirley*; 31 Cal. 2nd 18, 181 Cal. Rptr. 243, 641 P.2d 775, 1982.

63. *State v. Hurd*; 86 N.J. 525, 432 A.2d 86, 1981.

64. Ministeriële circulaire van 26 januari 1983, Hoofdafdeling Staats- en Strafrecht, nr. 059/283.

65. HR 12 juni 1984, NJ1985, 135 (*Hypnoseverhoor verdachte*, m.nt. ThWvV).

valsmoord,⁶⁶ een van de getuigen onder hypnose verhoord, overigens zonder dat dit verhoor nieuwe informatie opleverde.

Op 24 april 1996 verdween in Breda het bijna vier jaar oude meisje Robin B. Zij was die dag bij haar overbuurvrouw, Trudy J., gaan spelen en daarvan niet teruggekeerd. Al in een vroeg stadium van het politieonderzoek werd mevrouw J. ervan verdacht verantwoordelijk te zijn voor de verdwijning van Robin. Toen niet lang daarna een deel van het lichaam van het vermiste meisje op een vuilstortplaats in de omgeving werd gevonden, veranderde die verdenking van ontvoering in een delict tegen het leven. Mevrouw J. werd langdurig verhoord, maar zij bleef hardnekkig ontkennen iets met de dood van Robin te maken te hebben gehad. De politie gaf echter niet op en dat leidde op 10 augustus plotseling tot een bekentenis, die op videoband werd vastgelegd. In september trok zij die bekentenis evenwel weer in.⁶⁷

Vervolgens liet mevrouw J. via haar raadsman weten dat zij onder hypnose verhoord wilde worden. Dat kan, zo weten wij inmiddels, zij het dat de in dat verhoor verkregen informatie alleen te harer ontlasting gebruikt zou mogen worden. Dat verklaart waarschijnlijk waarom de behandelend officier van justitie, mr. C. van Spierenburg, zich tegen zulk een verhoor uitsprak. Volgens *De Stem* voegde hij daaraan toe dat J.'s recente ontkenning ook weinig zou uitmaken: 'We hebben de bekentenis van de vrouw tegenover de politie en de rechter-commissaris.' Het verklaart waarschijnlijk ook waarom de raadsman van de verdachte, mr. D. Moszkowicz, nu juist op zo'n verhoor aandrong: zijn cliënte had er niets bij te verliezen en mocht er, gezien de jurisprudentie, op hopen dat de rechtbank een onder hypnose gedane ontkenning geloofwaardiger zou achten dan haar eerdere ontkenningen en bekentenis. Die hoop werd vervolgens gevoed door de rechtbank, die het verzoek van de raadsman inwilligde en de rechter-commissaris opdroeg om een hypnosedeskundige aan te wijzen. Inmiddels weten wij dat dit hypnoseverhoor niets nieuws heeft opgeleverd. De rechtbank heeft mevrouw J. tot een lange gevangenisstraf veroordeeld, waarvan zij vervolgens in appèl ging, zij het zonder het door haar verhoopte resultaat.

We lieten de Nederlands casuïstiek⁶⁸ over forensische hypnose om twee redenen de revue passeren. In de eerste plaats laat het zien dat Nederlands rechtbanken om de zoveel tijd worden geconfronteerd met zaken waarin getuigen of verdachten aan hypnose zijn onderworpen. Zulks gebeurt op geleide van het idee dat hypnose een geheugenverbeterend effect heeft. Dit idee wordt uitgedragen door een kleine groep van specialisten die elk zicht op de wetenschappelijke consensus over dit thema verloren heeft. De consensus luidt immers dat hypnose het aantal correcte geheugendetails niet vermeerdert, maar het aantal commissies potentieel wel en daarmee behoort deze techniek tot de slechtst denkbare

66. HR 27 juni 1994, nr. 97.771 (*Maastrichter Carnavalsmoord*).

67. Wij ontlenen deze gegevens aan berichten in het Bredase dagblad *De Stem*.

68. Volledigheidshalve merken wij op dat hypnose nog op een andere manier in de rechtszaal opduikt. Het gaat dan om gevallen waarin slachtoffers beweren dat zij door de verdachte met behulp van hypnose in een onmachtige staat zijn gemanoeuvreerd en vervolgens door die verdachte zijn aangerand of verkracht. Zie hier voor: Hoenkamp (1990). Zulke zaken kapitaliseren op het idee dat de hypnotische trance een bijzondere bewustzijnstoestand is waarin patiënten of cliënten wilsonbekwaam zijn. Opnieuw is er in de wetenschappelijke literatuur weinig evidentie voor dit idee te vinden. Zie Kirsch & Lynn (1995). Voor een heel recent Nederlands voorbeeld zie Nanninga (2001).

opsporingsmethode die men zich kan voorstellen. Terzijde merken wij op dat zulke specialisten niet alleen in Nederland, maar ook in België te vinden zijn.⁶⁹

In de tweede plaats is zelfs na de zaak van Teunis, waarover wij het bij de aanvang van dit hoofdstuk hadden, de Nederlandse jurisprudentie over dit onderwerp niet erg helder. Zo meent ook Corstens⁷⁰ dat een onder hypnose afgelegde verklaring onder omstandigheden wel door de Hoge Raad toelaatbaar kan worden geacht als de rechter deze verklaring tot ontlasting bezigt. De aanname schijnt daarbij te zijn dat verdachten onder hypnose niet of minder liegen en dat is andermaal een idee dat ver verwijderd is van de wetenschappelijke consensus. Het wordt tijd om helder te zijn: hypnose is een prima middel om verklaringen van getuigen en verdachten dusdanig te compliceren dat zij voorgoed onbruikbaar zijn. Dat geldt trouwens ook voor de volgende techniek die wij bespreken.

Narco-analyse

Net als de methode van de geleide herinneringen en hypnose, vindt narcoanalyse haar oorsprong in de psychotherapie. Tijdens de eerste wereldoorlog ontdekte de Amerikaanse arts Lovenhart per toeval dat zwijgzame patiënten meer gingen praten als zij een lichte dosis van het slaapmiddel sodium amytal kregen toegediend. Die observatie bracht zijn collega's op twee nieuwe ideeën over de toepassing van sodium amytal en aanverwante stoffen als pentothal en seconbarbital.⁷¹ Een ervan betrof de behandeling van getraumatiseerde soldaten. Het idee was dat met behulp van sodium amytal verdrongen frontervaringen weer naar boven konden worden gehaald en dit zou het herstel bespoedigen. De tweede toepassing betrof de forensische praktijk. Vanaf de jaren 30 van de vorige eeuw kende Amerika een aantal fanatieke politieambtenaren en forensisch psychiaters die stellig meenden dat men met sodium amytal gedetailleerde verklaringen kon ontlokken aan zwijgzame verdachten. De term narcoanalyse verwijst naar beide toepassingen: het interviewen van zwijgzame patiënten, getuigen of verdachten die onder invloed van sodium amytal of een aanverwant middel verkeren.⁷²

Wij zouden narcoanalyse als een Amerikaanse rariteit terzijde kunnen schuiven ware het niet dat de methode ook een Nederlandse vertakking had.⁷³ Of misschien moeten we wel zeggen 'heeft', want het is nog maar een paar jaren geleden dat de psychiater Koerselman beweerde dat bij de behandeling van bepaalde ziektebeelden narcoanalyse van dienst kan zijn omdat het verdrongen

69. Een voorbeeld van een Belgische specialist is de gerechtspsychiater Vincent Martin. Zo beschrijft *De Morgen* van 30 november 2001 het geval van een Gents meisje dat stomdronken werd aangetroffen op straat. Ze herinnerde zich niks, maar lichamenlijk onderzoek deed vermoeden dat zij was verkracht. Zelfs hypnose, 'een techniek die wel vaker wordt gebruikt bij slachtoffers die zich niets meer herinneren', leverde geen herinnering op. Gerechtspsychiater Vincent Martin heeft daarom het plan opgevat om het slachtoffer opnieuw in een dronken toestand te brengen want dan kan de hypnose 'met een beetje geluk' wel slagen.

70. Corstens (1999).

71. Zie voor een historische schets, Kihlstrom (1998).

72. In de Amerikaanse literatuur wordt sodium amytal ook wel aangeduid met de misleidende term *truth serum*.

73. Zie voor een uitvoerige geschiedenis daarvan Snelders (2000).

trauma's toegankelijk maakt.⁷⁴ Met die bewering verkeerde Koerselman in het, in die dagen, goede gezelschap van professor Bastiaans, die tot in de jaren 90 van de vorige eeuw pentothal en/of LSD inzette bij de behandeling van vele tientallen patiënten met oorlogstrauma's. Bastiaans had op zijn beurt een psychoanalytische achtergrond en in de beste traditie van Freud was hij ervan overtuigd dat dergelijke stoffen de verdringing van nare herinneringen tijdelijk opheffen.

In de wintermaanden van 1985 werd een jonge man in verwarde toestand op de Amsterdamse wallen aangetroffen. Hij kon zich helemaal niets meer herinneren over zijn voorgeschiedenis of identiteit. Een agent van de vreemdelingenpolitie ontfermde zich over hem en begon een uitgebreide speurtocht naar aanknopingspunten omtrent zijn identiteit en achtergrond. Toen dat niets opleverde nam de agent de patiënt mee naar Bastiaans, die enkele narcoanalytische sessies met de man hield. Dat leverde een stortvloed van spectaculaire verhalen op, waarin de CIA, FBI, de Sovjet-Unie en Canada een prominente rol speelden. Later kwam vast te staan dat de patiënt uit een Parijse voorstad kwam en dat het onwaarschijnlijk was dat hij ooit als spion had gewerkt.

Nog meer dan geleide herinneringen en hypnose is narcoanalyse een koninklijke weg naar commissies. Dat is althans de conclusie die zich opdringt als men het overzichtsartikel van psychiater Piper leest. Zo vond men in een van de studies die hij bespreekt dat 'one patient claimed to have a child who in reality did not exist; another stated that a child who in fact was alive had not yet been born; a third threatened to kill someone who had already been dead for a year. The investigators found patients' claims about dates, specific places, names, and events to be untrustworthy, of questionable veracity, and often contradictory because of the loss of time sense'.⁷⁵ Kan het erger? Die vraag is niet helemaal irrelevant, want de al eerder aangehaalde Koerselman meldt dat hij zijn narco-analytische expertise betrok van het Dijkzigt Ziekenhuis te Rotterdam, waar de techniek 'vooral om diagnostische redenen (werd) toegepast in de forensische psychiatrie'.⁷⁶ Ofschoon niet duidelijk wordt wat men zich daar precies bij moet voorstellen, is er één goed beschreven geval dat tenminste een indruk geeft van die forensische toepassing.⁷⁷ Het speelde zich af in 1988 en betreft een verdachte die ten laste werd gelegd dat hij een andere man na een avondje stappen om het leven had gebracht. De verdachte beweerde zich niets van het delict te kunnen herinneren en de psychiatrisch rapporteur zag hierin een massieve verdringing van de gebeurtenissen. Deze rapporteur sloot niet uit dat het slachtoffer seksuele toenaderingspogingen had ondernomen en dat de verdachte hierop met een geweldsexplosie had gereageerd. Met instemming van de verdachte werd besloten hem in een pentothalroes te brengen en, warempel, in die toestand herinnerde de verdachte zich weer dat hij het slachtoffer de keel had dichtgeknepen. De rapporteur meldde dat met deze bekentenis de hele zaak 'rond' was. De rechtbank vond dat kennelijk ook want die oordeelde op grond van de via narcoanalyse opgediepte herinneringen dat de verdachte bewust het slachtoffer had gewurgd en veroordeelde hem wegens doodslag tot 2 jaar. In hoger beroep kwam het gerechtshof op grond van hetzelfde materiaal tot een iets andere taxatie: doodslag,

74. Koerselman (1996).

75. Piper (1993, p. 455).

76. Koerselman (1996, p. 749).

77. Zie Van Leeuwen (1990).

maar wel ontslag van rechtsvervolging wegens de ziekelijke stoornis van zijn geestvermogens. Hoe dit ook zij, deze casus is recent en verontrustend genoeg om het volgende nog eens te benadrukken: als geheugenverbeterende techniek schiet narcoanalyse hopeloos tekort.

Conclusie

Het autobiografische geheugen heeft in menig opzicht een sociale functie: wij doen er een beroep op als wij aan anderen een verhaal willen vertellen waarin wij een rol spelen en een ‘passende’ verklaring moeten geven voor hoe het allemaal zo gekomen is.⁷⁸ Bij patiënten in de kliniek komt het nogal eens voor dat zo’n verhaal ontbreekt. Het kan dan nuttig zijn als de psychotherapeut technieken inzet als relaxatie, imaginatie, hypnose en misschien zelfs narcoanalyse. Daarbij geldt dat het autobiografisch verhaal dat de patiënt onder invloed van zulke technieken reconstrueert niet hoeft te stroken met de historische waarheid. Van belang is slechts dat de patiënt er baat bij heeft.

Hoe anders ligt dat voor verhalen in het juridische domein. Daar gaat het niet om een passende verklaring, maar om wat er werkelijk voorviel. Daarom is het ook niet zo’n goed idee als opsporingambtenaren en forensisch psychiaters zich laten inspireren door psychotherapeutische technieken zodra zij worden geconfronteerd met zwijgzame getuigen. In dit hoofdstuk bespraken wij een aantal van die technieken en de conclusie was steeds dat zij aanzetten tot commissies, terwijl men die in de juridische arena nu juist wil voorkomen.

Op de keper beschouwt geeft alleen het standaardgetuigenverhoor een behoorlijke garantie op een toename in accurate geheugendetails die *niet* hand in hand gaat met een toename van het aantal commissies. Het cognitieve interview heeft nauwelijks toegevoegde waarde, maar kost wel meer tijd en interfereert mogelijk met daderidentificaties.⁷⁹ Overigens is het uitvoeren van zo’n standaardverhoor, in weerwil van wat de naam suggereert, al moeilijk genoeg.

78. R.N. Haber & Haber (2000) en Crombag (1999).

79. McMahan (2000), Memon, Wark, Holley, Bull & Köhnken (1997) en Kebbell, Milne & Wagstaff (1999).